
Historiatietoisuus

Markku Hyrkkänen

Historiallinen ajattelu itseymmärryksen välineenä

Historiallinen ajattelu toimii itseymmärryksen välineenä tähtäämällä nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon. Historiallisen ajattelun funktiota erittelemällä voidaan myös vastata kysymykseen, voiko historiasta vielä oppia.

Historiaa on kerrottu ja kirjoitettu, kuunneltu ja luettu ihmisyyhteisöjen varhaisvaiheista asti. Siis jokin mieli, merkitys tai tarkoitus sillä on ollut ja on; jossakin mielessä on aina ajateltu, että taaksepäin katsominen on eteenpäinmenon edellytys. Historiankirjoituksen historia opettaa, että historiaa on käytetty mitä erilaisimpiin tarkoituksiin. Yhteistä tarkoituksille on, että ne ovat aina nykyisyydessä määritettyjä. Historiaa on tutkittu ja kirjoitettu vaihtuvien nykyisyyksien erilaisista näkökulmista. Kaikki historialliset tapahtumat ovat menneitä tapahtumia, mutta kaikki menneet tapahtumat eivät ole historiallisia eli merkittäviä. Merkittävät menneisyyden ilmiöt eroavat merkityksettömistä juuri siten, että merkittävät ilmiöt saavat oikeuden kuulua historiaan: niistä tulee historiallisia ilmiöitä, jotka saattavat tulevaisuudes-

sa vajota menneiksi ilmiöiksi – riippuen siitä, mikä ihmisiä sattuu tulevaisuudessa kiinnostamaan. Tarkimpia tulevaisuuden ennusteita ovat ne, joissa onnistutaan arvaamaan tuleva historiankirjoitus.

Seuraavassa puntaroin kahta, käytännössä jo pitkään koeteltua ja toisiaan tukevaa tapaa, joilla historiallinen tieto on merkityksellistä nykyisyyden ja sen myötä itsemme ymmärtämisen kannalta. Historia kertoo, miten nykyisyyteen tai jonkin ilmiön nykyiseen ilmenemismuotoon on päädytty. Tämä nykyisyyden ymmärtämisen tapa voisi olla nimeltään *historia prosessina*: historiallinen tieto auttaa ymmärtämään nykyisyyttä kertomalla nykyisyyteen johtaneen kehityksen, vastaamalla kysymykseen, miten tähän on tultu. Historiantutkimus osoittaa myös vakuuttavasti, että nykyisyys ja menneisyys tai tarkemmin sanoen jonkin ilmiön nykyiset ja menneet ilmenemismuodot saattavat poiketa huomattavasti toisistaan. Tämä nykyisyyden ymmärtämisen tapa voisi olla nimeltään *historia erona*: historiantutkimus auttaa ymmärtämään nykyisyyttä identifioimalla nykyisyyden ja menneisyyden ilmiön eron vastaamalla kysymykseen, mitkä ovat nykyilmiön ominaispiirteet.

Pohdinnan kohteeksi nostan myös kysymyksen, voiko historiasta vielä oppia. Vastaus riippuu siitä, miten suhtaudumme menneen ja nykyisyyden eroon nykyisyyden ymmärtämisen kannalta. Historioitsijoille ja heidän lukijoilleen historiallinen tieto saattaa olla antoisa itsereflektion väline.

Historiallisen ajattelun voi määritellä funktionaalisesti niin, että se tähtää nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon.¹ Historiatieteen synnyinmaassa Saksassa historiallisen ajattelun tehtävä on onnistuttu kiteyttämään yhteen, nykyisyyttä merkitsevän substantiivin (*Gegegenwart*) pohjalta muotoiltuun teosanaan *vergegenwärtigen*. Kun *Vergegenwärtigung* on suoritettu, on onnistuttu luomaan nykyisyydessä merkittäväksi koettua historiallista tietoa. Historiantutkimuksessa historiallinen ajattelu operationaalistuu *historiallisen metodin* noudattamisena. Kaikkien metodien tavoin historiallinen metodi näyttää metodin etymologian mukaisesti ”tien, jota pitkin on kuljettava”. Näin ollen myös historiallisella metodilla on tavoite, ja se voidaan lyhyesti määrittää pyrkimykseksi nykyisyydessä merkittävään historialliseen tietoon. Historiallinen metodi – tarkemmin sanoen historioitsijan enemmän tai vähemmän ammattikuntansa yhteistä kantaa myötäilevä näkemys historiantutkimuksen merkityksestä ja hänen käsityksensä tutkimustehtävänsä merkityksestä ja suoritustavasta – suuntaa tutkimusprosessia eli ohjaa aineiston ja menetelmien valintaa, menneisyyden jäänteiden muuntamista tutkimuksen lähteiksi eli menetelmien taitavaa käyttöä, kekseliästä teoreettisen tiedon hyödyntämistä (joskus jopa luomista) ja uskaliaasta mielikuvituksen hyväksikäyttöä tulkintamahdollisuuksien puntaroimisen tueksi.

Tähdennekköön, että erittelyni kohteena on historiallisen tiedon käyttö ja hyöty, historiallisen tiedon merkitys yleisessä mielessä.² En olela saatikka vaadi, että historioitsijan tulisi aina kertoa lukijoilleen, millaiseen käyttöön heidän tutkimustuloksensa parhaiten sopivat (tästä historioitsijat eivät onnekseen kannu yksin vastuuta). Vaikka kaikki historialliset kysymykset asetetaan nykyisyydessä, niiden yhteys nykyisyyden problematiikkaan saattaa olla hyvinkin välillinen. Tutkimustehtävä on kuitenkin aina perusteltava. Pelkkä tiedollisen aukon paikkaaminen on aukollinen perustelu; aukko tuleekin yleensä

paikatuksi niin, että historioitsija motivoi itseään tutkimaan ja lukijoitaan lukemaan tutkimuksensa asiallisin perustein. Asiallinen peruste saattaa joskus olla niin itsestään selvä, että se jätetään mainitsematta.

Itsensätakisuus

Jätän tarkemmin ruotimatta näkemyksen, että historiaa pitää tutkia ”sen itsensä takia” (*for its own sake*). Näkemys ei liene enää erityisen suosittu, mutta se kannattaa pitää mielessä historian käyttökelpoisuuden vastakäsityksenä. Näkemykselle on antanut usein siteeratut sanat historioitsija Richard Cobb (1917–1996):

”En tiedä, mikä on historian merkitys ja sen yhteiskunnallinen funktio. En ole ikinä ajatellut asiaa. Kaikkein ikävyyttävimpiä ovat kirjat ja artikkelit sellaisista teemoista kuin ’Mitä on historia?’, ’Historian käyttö’, ’Historia ja joku muu tieteenala.’”³

1. Kiitän käsikirjoituksen arvioijia kannustavista ja asiallisista kommentteista. Toista arvioijaa kiitän erityisesti huomiosta, että olin jättänyt historiallisen ajattelun määrittämättä. Kyseessä taisi olla tyypillinen itsestäänselvyys: tiedän, mitä historiallinen ajattelu on, jos minulta ei kysytä, mutta en tiedä (tai ainakin on hyvin työlästä selittää), jos minulta kysytään. Tässä on vielä tyydyttävä aidon määrittelyn sijasta historiallisen ajattelun alustavaan luonnehdintaan.

2. Suomessa historiallisen tiedon käyttöä on analysoitu mm. Pertti Grönholmin ja Anna Sivulan toimittamassa kokoomateoksessa (2010) *Medeiasta pronsissoturiiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turku: Turun historiallinen yhdistys (Historia mirabilis 6). Ks. ja vrt. myös Jorma Kalela (2008) ’Historiantutkija ja politiikka’, *Historiallinen Aikakauskirja* 106, 418–419; Kimmo Katajala (2009) ’Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut’, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 228–232; Pirjo Markkola (2009) ’Suomen historian käyttökelpoisuus’, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 471–474 sekä Juhana Aunesluoman ja Pilvi Torstin kokoama historian käyttöä monitahoisesti valaiseva *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero 3/2009.

3. I do not know what history is about, nor what social function it serves. I have never given the matter a thought.

Menneisyyden tutkiminen ”sen itsensä takia” on melko epämääräinen näkemys. John Cannon valaisee asiaa esimerkillä. Kuvitellaan, että kaverini kertoo pelaavansa tennistä kuntoilumielessä. Ei tuntuisi erityisen mielekkäältä kommentoida tätä toteamusta tähdentämällä, että minä taas pelaan tennistä ”sen itsensä takia” (*for its own sake*). Tennikselle on samantekevää, pelaanko sitä vai en. Mitä ilmeisimmin tarkoitan, että pelaan tennistä ”huvikseni” (*for my own pleasure*). Sekä kuntoilu- että nautintomielessä pelaaminen on omien tarkoitustemme mukaista. Samaa tapaan menneisyyttä ei kiinnosta, tutkimeko sitä vai emme. Mutta meitä menneisyys saattaa kiinnostaa, syystä tai toisesta: me tutkimme siis menneisyyttä tavalla tai toisella ”itsemme takia” (*for our own sake*).⁴ Näin teki myös Richard Cobb. Edellä esitetty sitaatti jatkuu välittömästi näin: ”Nautin kuitenkin suunnattomasti historian tutkimisesta ja kirjoittamisesta”.⁵ Tunustuksesta juolahtaa välittömästi mieleen kysymys, mikä häntä oikein historiassa kiehtoo. Vastaukseksi ei tunnu riittävän ”historia itsensä takia”, etenkin kun Cobbin kohdalla kyse ei ole mistä tahansa historiasta vaan Ranskan vallankumouksen historiasta. Lisäksi ranskalaiset ovat arvostaneet Cobbin tutkimuksia mitä ilmeisimmin itsensä takia (*for their own sake*), mistä osoituksena oli Cobville myönnetty *Ordre national de la Légion d'honneur*. Historioitsijat valitsevat tutkimuskohteikseen mitä erilaisimpia (jopa hyvin kummallisia) teemoja ja nauttivat juuri niiden tutkimisesta. Valintaa ei tehdä tutkimuskohteen ”itsensä takia” vaan siksi, että historioitsija pitää sitä syystä tai toisesta merkittävänä. Valinnan tekee, ainakin useimmiten, historioitsija eikä tutkimuskohde.

”Itsensätakisuus” (*own-sakism*) on yksi tapa ymmärtää historiallisen tietämyksen ja ajattelun anti, vaikka (tai juuri siksi että) siinä annetaan ymmärtää, että menneisyyttä ei saa katsoa nykyisyyden perspektiivistä. Mutta siinäkin halutaan sanoa jotakin historian ja nykyisyyden yhteydestä – ja etenkin suhtautumisesta tutkimus-

kohteisiin. ”Itsensätakisuus” ei hyväksy sitä, että historiallista tietoa käytetään nykyisyyden ymmärtämisen välineenä, koska tällöin myös tutkimuksen kohteet, menneet historialliset toimijat, saattavat joutua välineelliseen asemaan.⁶ Tällainen instrumentaalinen asenne on kuitenkin moraalisesti kyseenalainen vain silloin, jos tutkimuksen kohteille ei tehdä oikeutta. Asenne olisi tällöin haitallinen myös nykyisyyden ymmärtämisen kannalta, koska nykyisyyden ja menneisyyden erojen ja yhtäläisyyksien tarkka erottelu on nykyisyyden ominaispiirteiden ymmärtämisen väline.

Historia prosessina

Historiallisen tiedon käyttötavat ovat käsitteellisessä yhteydessä toisiinsa: toisen käsittäminen tukee toisen käsittämistä. Kun saamme selville, miten tähän on tultu, haluamme tietää tarkemmin, missä olemme. Toisaalta, kun olemme selvittäneet, miten tähän on tultu, meillä on ollut jo (ennakko)käsitys siitä, mitä ”tämä” sisältää. Kun käyttötavat liittyvät näin likeisesti toisiinsa, tapojen erittelyjärjestyksellä ei ole väliä, kunhan vain molempia käsitellään. Erittelen ensin historiallista tietoa prosessina, nykyisyyden ymmärtämiseen tähtäävänä kertomuksena.

Maailmanhistorian tutkijoille näyttää olevan erityisen luonteenomaista tähtääminen nykyisen maailman ymmärtämiseen. John Darwin johdattaa lukijansa oman maailmanhistoriansa pariin toteamalla, että tutkimuskohteesta riippumatta historioita kirjoitetaan siksi, että ym-

---

There is nothing more boring than books and articles on such themes as 'What is History?' 'The Use of History', 'History and Something Else', Richard Cobb teoksessa John Tosh, ed. (2000) *Historians on History*. Harlow: Pearson, 45.

4. John Cannon (1980) 'The Historian at Work', kirjassa Cannon (ed.) *The Historian at Work*. London: Allen and Unwin, 12.

5. I do, however, find enormous enjoyment in research and in the writing of history, Tosh (2000) 45.

6. Tästä varoitti mm. G. R. Elton (1984) *The Practice of History*. London: Fontana Paperbacks, erit. 56–69.

märtäisimme, miten olemme päätyneet siihen missä olemme. Maailman nykytilanteeseen on päädytty ilmiöiden ja prosessien yhteensattumisen tuloksena. Darwinin maailmanhistoria on kertomus globalisoituneesta, syvenevän keskinäisen riippuvuuden maailmasta pitkän, sekavan ja usein väkivaltaisen historian tuotteena, johon ovat johtaneet onnen arvaamattomat täyskäännökset ja yllättävät tappiot. Historioitsijan näkemys nykytilanteesta, sen hallitsevista ilmiöistä ja trendeistä määrittää, miten siihen päätyvä historiallinen prosessi konstruoidaan. Darwinille näitä historiallista tutkimusta vaativia ilmiöitä ovat globaali markkina-alue, valtioiden globaali yhteistoiminta, globaali media, globaalit muuttoliikkeet, USA:n asema ainoana supervaltana (ainakin hetkeksi) ja Kiinan ja Intian nousu.⁷

Jos taas selitystä kaipaavaksi maailmanlaajuisiksi ongelmaksi nähdään jako köyhiin ja rikkaisiin maihin, on kerrottava, ”miten päädyimme tähän, miksi se kesti näin kauan, miksi jotkut ovat rikkaita ja jotkut köyhiä, mihin olemme menossa?”⁸ Keskeiseksi globaalihistorian tutkimuskohteeksi ovat nousseet myös selitysyrietykset sille, miksi aikoinaan kukoistaneet Etelä- ja Väli-Amerikan, Pohjois-Afrikan sekä Itä- ja Etelä-Aasian sivilisaatiot taantuivat, ja mistä johtui ”Lännen” nousu 1700-luvun lopulta alkaen. ”Jotakin dramaattista tapahtui”, toteaa Jack Goldstone ja ryhtyy teoksessaan erittelemään tälle häkellyttävälle osien vaihtumiselle esitettyjä selityksiä. Hän olettaa, että haluamme saada selville tuon dramaattisen tapahtuman syyt sekä sen, onko asetelman muuttuminen mahdollista.⁹

Historian ”kulku” ei ole *Einbahnstrasse*, vääjäämätön ja luonnonvoimainen prosessi vaan valintojen tulos. Esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa valitusajan kansalaisyhteiskuntakeskustelun esihistoriana on nähty 1600-luvun uskonsotien runtelemassa Euroopassa virinnyt ajatus, että suvaitsevaisuus ja siihen elimellisesti kuuluva väkivallan vastaisuus (*civility*) saattaisivat estää

tällaisten sotien toistumisen. Suvaitsevaisuuden vähittäinen omaksuminen ei ollut väistämätön prosessi vaan ihmisten tekemä valinta. Yhtä lailla merkittävä valinta tehtiin sisällissodan kolhijassa Englannissa. Osapuolet tajusivat, että kumpikaan ei pystynyt voittamaan sotaa, kannatti kokeilla sovussa elämistä.¹⁰ He tekivät historiaa puntaroimalla toiminnallisia vaihtoehtoja ja valitsemalla niistä itsensä ja etenkin tulevaisuutensa kannalta miellyttävimmän vaihtoehdon.

Historialliset toimijat ovat tehneet historiaa miettimällä toimintansa vaihtoehtoja ja harkitsemalla niiden toteuttamisen mahdollisuuksia. Menneisyyden tulevaisuuden noteeraamalla tulemme kiinnittäneeksi huomion oman ajattelumme ja toimintamme vaihtoehtoisuuteen. Näkemystä voisi pitää keskeisenä historian opetuksena ja samalla kehotuksena historioitsijoille, että heidän pitää muistuttaa lukijoitaan tästä opetuksesta. Pentti Renvall kehotti metodioppaansa viimeisessä alaluvussa *Historian arvo ja viehäytys* kollegoitaan pitämään tämän historian opetuksen mielessään. Renvallin mielestä on tärkeää perustella, miksi koulussa on ”keskeisessä asemassa historian tapainen aine, joka näyttää antavan erikoisuuksilta tuntuja tietoja, jotka jo ovat menettäneet kaiken ajankohtaisu-

7. John Darwin (2008) *After Tamerlane. The Rise and Fall of Global Empires, 1400–2000*. London: Penguin Books, 6–9.

8. ”How did we get there? Why did it take so long? Why are some rich and some poor? Where are we headed?” Gregory Clark (2007) *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, ix.

9. Jack Goldstone (2009) *Why Europe? The Rise of the West in World History, 1500–1850*, New York: McGraw-Hill Higher Education, 3.

10. Esim. John A. Hall (1995) ’In Search of Civil Society’, kirjassa John A. Hall (ed.) *Civil Society. Theory, History, Comparison*, Cambridge: Polity Press 1995, 5–6 ja 21 ja Ernest Gellner (1995), Hall (1995) 38 ja John A. Hall & Frank Trentmann (2005) *Contests over Civil Society*, kirjassa Hall & Trentmann (ed.), *Civil Society. A Reader in History, Theory and Global Politics*, Basingstoke: Palgrave, 3–4

tensa”. Historiallisen tiedon keskeisenä antina on ”käsityksen saaminen” ratkaisutilanteista: ”Historiallinen elämä on joka askeleellaan ratkaisuja, pienempiä ja suurempia, eikä sen dynaamisuutta voi ymmärtää tätä asiaa tajuamatta.” Historiaa tekevät eli historian kulkua suuntaavat ihmiset omilla ratkaisuillaan ja valinnoillaan. ”Malliesimerkkinä vastakkain törmäävistä vaihtoehtoista” Renvall tarjoaa ”perustuslaillisten ja myöntäväsysteemien” tilanteen. Kyse oli vakaumusten kamppailusta ja niistä johtuvista valinnoista. Siksi historianopetuksessa ”paras tapa tehdä oikeutta” näille vakaumustaan noudattaneille miehille oli pyrkiä ymmärtämään, millaisin perustein he pitäytyivät vakaumuksissaan ja miten he tulkitsivat tilanteen. Sen sijaan että pyrittäisiin sanomaan, ketkä menettelivät oikein, pitäisi

”antaa kuva siitä miltei ylivoimaisesta velvollisuuksien ristiriidasta, johon tilanne pakotti erään aikaisemman suomalaispolven. Se mikä oppilaan on tässä historiassa saatava, on kuva eräästä inhimillisestä ristiriidasta, ei sentähden, että hän siitä saisi käytännöllistä oppia, jos samanlainen ristiriita toistuisi, vaan jotta hän saisi käsityksen siitä, että tällaistaikin sisältyi ihmiselämään, ja että hän voi aivan toisenlaisessa tilanteessa joutua valitsemaan yhtä pulmallisten vaihtoehtojen välillä.”¹¹

Historiallinen tiedon arvoa ihmistuntemuksen kohentajana painotti myös Robin George Collingwood (1889–1943):

”Itsensä tunteminen merkitsee tietoa siitä, mitä pystyy tekemään; ja koska kukaan ei yrittämättä tiedä, mihin pystyy, ainoa vinkki siitä, mihin ihminen pystyy, on se, mitä ihminen on tehnyt. Näin ollen historian arvo on siinä, että se opettaa, mitä ihminen on tehnyt ja siten mitä ihminen on.”¹²

Historian kulku saattaa näyttää jälkikäteen väärinymmätykseltä. Väärinkäsitys johtuu siitä, että vaihtoehdot ovat jääneet noteeraamatta; aina

tai ainakin lähes aina olisi voinut käydä toisin. Todella tapahtuneen ymmärtää parhaiten, jos osaa selittää, miksi enemmän tai vähemmän reaaliset vaihtoehdot jäivät toteutumatta. Historia opettaa, että tulevaisuutta ei voi ennustaa. Opetus on vapauttava: juuri siksi, että tulevaisuus ei ole ennalta määrätty, meidän on mahdollista muovata sitä omilla ratkaisuillamme.¹³

Historia erona

Historiantutkimuksen keskeisimpiin tuloksiin kuuluu, että tutkittavan ilmiön menneet ja nykyiset ilmentymät ovat erilaisia. Ihmiset ovat ajatelleet ja toimineet radikaaleilla, usein jopa käsittämättömillä tavoilla toisin. Tässä mielessä menneisyyden ja nykyisyyden erottaa syvä kuilu. ”Miten jollakin unohdetulla ja kaukaisella ja usein oudolla ilmiöllä voi olla merkitystä nykymaailman kannalta”, kysyy John Tosh ja vastaa:

”Vastaus on, paradoksaalisesti, että menneisyyden arvo piilee täsmälleen siinä, miten se poikkeaa omasta maailmastamme. Menneisyys tarjoaa meille näkökulman, josta saatamme nähdä tarkemmin omat olosuhteemme, tulla tietoisiksi siitä, että ne olisivat voineet olla toisenlaisia ja todennäköisesti muuttuvatkin toisenlaisiksi tulevaisuudessa.”¹⁴

11. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo–Helsinki: WSOY, 401–05

12. ”Knowing yourself means knowing what you can do; and since nobody knows what he can do until he tries, the only clue to what man can do is what man has done. The value of history, then, is that it teaches us what man has done and thus what man is.” R. G. Collingwood (1973) *The Idea of History*, Oxford: Oxford University Press, 10.

13. Alan Bullock, kirjassa Tosh (2000) 207 ja 211.

14. ”How can what is not only dead and gone, but remote and sometimes alien, have any practical bearing on today’s world? The answer is that, paradoxically, the value of the past lies precisely in what is different from our world. By giving us another vantage point, it enables us to look at our circumstances with sharper vision, alert to the possibility that they might have been different, and that they will probably turn out differently in the future.” Tosh (2008) *Why History Matters*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 28.

Toisin, keskiajan spesialistin John H. Arnoldin, sanoin:

”Historiantutkimus johtaa väistämättä etäännyttämiseen nykyisyydestä ja vaihtoehtoiseen maailmaan tutustumista. Juuri tästä syystä pääsemme paremmin perille omasta elämästämme ja kontekstistamme. Kun selviää, miten eri tavoin ihmiset ovat toimineet menneisyydessä, meille avautuu mahdollisuus ajatella, miten *me* toimimme, miksi ajattelemme tietyllä tavalla, mitä pidämme itsestään selvänä tai mihin tukeudumme. Historian tutkiminen on itsetutkimusta.”¹⁵

Historiallinen tieto tarjoaa vertailuaineistoa, jota vasten nykyisyyden, tai jonkin nykyisen ilmiön, ominaispiirteet piirtyvät selkeästi näkyviin. Esimerkiksi reaalisoialismin loppua 1980-luvulla jouduttaneita kansalaisliikkeitä inspiroi vertailu 1700-luvun absolutismin vastaiseen pohdiskeluun kansalaisyhteiskunnan toteutumisen edellytyksistä. Viime aikoina vinnut keskustelu globaalien kansalaisyhteiskunnan mahdollisuuksista voi myös hakea vertailukohtaa 1700-luvun teoretisoinneista; nyt huomio saattaa kohdistua markkinatalouden merkitykseen kansalaisyhteiskunnan edellytyksinä.¹⁶

Renvallin mukaan ”historian ja nykyajan” yhteyks rakentuu keskinäiselle vuorovaikutukselle. Toisen maailmansodan jälkeisessä, sodan väsyttämässä Suomessa saattoi syntyä hypoteesi, että nuijasodan keskeisenä syynä oli sitä edeltävää sotatilaa ”seurannut väsymys ja lamaannus ja sen mukanaan tuoma henkisen tason lasku”. Näin nykyaika voi ”tehdä palveluksen historian-tutkimukselle”:

”Emme samalla tavalla kiinnittäneet huomiota [...] Nuijasotaan henkisenä lamaannus- ja väsymysilmiönä, ennen kuin itse olimme viimeisten sotiemme jälkeen eläneet samanlaisessa tilanteessa. Tämä uusi elämyksemme avasi silmämme huomaamaan sukulaisuutta vuosisatojen takaisen ilmiön kanssa.”

Näin nykyisen ja menneen ilmiön yhtäläisyyksien ja erojen vertailu voi auttaa asettamaan historiallisia kysymyksiä uudella tavalla. Kysymyksiin vastaamalla on sitten mahdollista

”päästä perille nykyaikaisenkin ilmiön eri tekijöiden välisestä suhteesta. Tällöin voimme toivoa, että nähdessämme menneisyyden ilmiön lopputuloksen, mitä nykyaikaisesta ilmiöstä emme voi nähdä, se voidaan ajoissa ottaa huomioon joko varoituksena tai kehotuksena.”

Historian ja nykyisyyden vertailu tarjoaa mahdollisuuden itsetuntemuksen syventämiseen. Esimerkiksi ”ulkosuomalaisen” historiaan perehtyessämme suhtaudumme heidän henkisen rakenteensa ominaispiirteisiin ”eräänlaisella hartaudella tai – jos kysymyksessä ovat negatiiviset piirteet – järkytyksellä”:

15. ”Studying history necessarily involves taking oneself out of one’s present context and exploring an alternative world. This cannot help but make us more aware of our own lives and contexts. To see how differently people have behaved in the past presents us with an opportunity to think about how *we* behave, why we think in the ways we do, what things we take for granted or rely upon. To study history is to study ourselves.” John H. Arnold (2000) *History. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 122 (Arnoldin painotus). Ks. myös Arnold, ‘Why history matters – and why medieval history also matters’, [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-81.html>]. Arnoldin artikkeli on kommentaari John Toshin artikkeliin ‘Why history matters’, [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-79.html>]. Täältä *History and Policy* -sivustolta löytyy myös Ludmilla Jordanovan kommentti Toshin artikkeliin [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-80.html>] sekä muuta asiaan liittyvää aineistoa, esimerkiksi Toshin artikkeli ‘In defence of applied history: the History and Policy website’ [<http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-37.html>], jossa Tosh perustelee ”soveltavan historian” tarvetta.

16. Ks. esim. Jürgen Kocka (2006) ‘Civil Society in Historical Perspective’, teoksessa John Keane (ed.), *Civil Society. Berlin Perspectives*, Oxford & New York: Berghahn Books, 39–40 ja 42.

”Ne saavat vastakaikua joissakin oman henkisen rakenteemme puolissa, tunnemme, että tavallaan on meistä itsestämme kysymys, että samalla kuin selvitämme meille vieraiden ihmisten toiminnan sielullista pohjaa, samalla myös rakennamme ja selvitämme ikään kuin omaa sisäistä minäämme”.¹⁷

En ota tässä kantaa Renvallin tulkintojen pätevyteen. Kiinnitin vain huomion historian ja nykyisyyden tulkintojen käsitteelliseen yhteyteen, joka määrittää sekä sitä, miten historiallinen tapahtuma tai ilmiö tai henkilö käsitetään että käsitystä niiden nykytilasta. Samaan asiaan kiinnitti huomiota Leopold Ranke virkaanastujaisesityksessään Berliinin yliopistossa 1836:

”Menneisyyden tuntemus on epätäydellistä, jos ei ole perehdytty nykyisyyteen; nykyisyyttä ei voi ymmärtää menneitä aikoja tuntematta.”¹⁸

Historialliset kysymykset ja niiden ratkaisuja tukevat näkökulmat rakentuvat nykyisyydessä. Mitä kiihkeämpi ja yllätyksellisempi muutostilanne on, sitä vaikeampi on ennustaa historian tutkimuksen ja historiankirjoituksen aiheita. Muutosten riepottelulla 1990-luvun Venäjällä kansalliset huomasi elävänsä maassa, jonka historiaa ei voinut ennustaa.¹⁹

Historia erona ilmenee myös erilaisina käsityksinä siitä, mikä on merkittävää historiallista tutkimusta. Historiantutkimuksen fragmentoituminen ja ajoittaiset väittelyt erilaisten historioiden annista ja merkityksestä johtuvat siitä, että nykyisin ei ole yhtä suurta ja yhteistä tehtävää (esimerkiksi kansakunnan rakentaminen), jonka suorittamiseen tarvittaisiin historiankirjoituksen tukea. Nykyisyyden problematiikan erittely historiantutkimuksen keinoin ei silti ole loppunut. Yhteisen, muut tehtävät alistaneen tehtävän sijalla on nyt lukuisia ja toisistaan poikkeavia merkittäviksi koettuja tehtäviä ja sen myötä erilaisia merkittäviä historioita. Kun historioitsijat ja heidän lukijansa ajoittain kiistelevät erilaisten historioiden annista, he tulevat

osoittaneeksi olevansa yhtä mieltä siitä, että historia on merkittävää. Edellyttään riitä aina, että on jotain yhteisesti riidan arvoiseksi koettua.

Ero opettaa

Historia, nykyisyys ja tulevaisuus liittyvät yhteen historiallisten prosessien kantamina. Historiantutkimus osoittaa vakuuttavasti myös, että ”menneisyys on vieras maa, jossa asiat tehdään toisin”.²⁰ Menneiden ja nykyisten ilmiöiden erojen ja yhtäläisyyksien puntarointi voi toimia historiasta oppimisen välineenä – ja juuri siksi, että niin historia prosessina kuin historia erona antavat ymmärtää, että asiat ovat peruuttamattomasti muuttuneet.

Historiasta oppiminen on edelleen mahdollista, jos venytämme hieman oppimisen käsitettä. Oppiminen ei tällöin rajautuisi oletukseen esimerkillisestä historiasta – näkemykseen, että niin hyvät kuin huonotkin kokemukset voisivat toistua samanlaisina, että muiden kokemukselta voisi oppia vain joko tekemään oikeita ratkaisuja tai välttämään vääriä. Historiasta oppiminen voi myös tarkoittaa itsetuntemuksen oppimista eli historiallinen tieto voi olla itsetuntemuksen ja sen myötä itseymmärryksen kohentamisen väline.

17. Renvall (1965) 383–390.

18. ”Die Kenntnis der Vergangenheit ist unvollkommen ohne Bekanntschaft mit der Gegenwart; ein Verständnis der Gegenwart gibt es nicht ohne Kenntnis der früheren Zeiten.” Ranke, ”Über die Verwandtschaft un den Unterschied der Historie und der Politik”, teoksessa Wolfgang Hardtwig, Hg. (1990) *Über das Studium der Geschichte*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 55–56.

19. Margaret MacMillan (2009) *Dangerous Games. The Uses and Abuses of History*, New York: The Modern Library, 131.

20. ”The past is a foreign country: they do things differently there” Ensimmäinen lause Leslie Poles Hartleyn (1895–1972) romaanissa *The Go-Between* (1953), suom. *Sananviejä* (1955).

Cicerolta (106–43 e.a.) on peräisin näkemys, että historiallinen tietämys on hyvän elämän keskeinen perusta: historia oli ”elämän opettaja” (*magistra vitae*).²¹ Näkemykseen historiasta esikuvallisen toiminnan esimerkkivarantona nojaututtiin eurooppalaisessa ajattelussa ja toiminnassa 1700-luvulle jälkipuoliskolle saakka.

Livius (n. 59 e.a. – 14 j.a.) halusi tallettaa jälkipolville Rooman, ”maailman johtavan kansan vaihteita ja tekoja”. Liviukselle historian tutkiminen oli ”terveellistä ja hyödyllistä ennen kaikkea siksi, että se tarjoaa meille kaikenlaisia opettavia esimerkkejä havainnollisessa mielessä”. Historiankirjoitus antoi toisin sanoen ”jäljittelyn arvoisia esikuvia, mutta myös varoittavia esimerkkejä siitä, kuinka häpeälliset hankkeet saavat häpeällisen lopun”. Liviusta askarrutti Rooman tilanne, ja hän halusi välittää huolensa myös aikalaisilleen. Tuo ennennäkemättömän suuri ja nuhteeton, hyviä esikuvia tarjonnut valtio oli joutumassa kriisiin; se oli vaarassa ”tuhoutua ylelliseen nautiskeluun ja viedä samalla tuhoon kaikki muutkin”.²² Livius valitsi historian opetukset oman aikalaisdiagnoosinsa perusteella. Hänen yli seitsemänsataa vuotta kattava, 142 kirjaa käsittävä historiansa tarjosikin runsain mitoin sekä ”jäljittelyn arvoisia esikuvia” sekä ”varoittavia esimerkkejä”.

Beda Venerabilis (672/73–735) pyrki hyödyntämään historiallista tietoa Liviuksen tapaan:

”Jos historia kertoo hyvien miesten hyvistä teoista, innostaa se tarkkaavaista kuulijaa jäljittelemään hyvää, jos taas historia kertoo pahojen miesten pahoista teoista, innostaa se sitäkin enemmän uskova ja hurskasta kuulijaa tai lukijaa, joka kammoaa vahingollista ja vääristynyttä, tekemään sitä, minkä tietää olevan hyvää ja Jumalan tahdon mukaista.”²³

Näkemys historiasta esimerkillisen tai kartet-tavan toiminnan tiedollisena varantona kiteytyi 1700-luvulle tultaessa tietosanakirjaviisau-deksi:

”Historiat ovat hyveen ja paheen peili, josta toisten kokemusten nojalla voi oppia, mitä tehdä tai jättää tekemättä.”²⁴

Tylyimmän ja tunnetuimman tuomion näkemykselle luki Georg Wilhelm Friedrich Hegel historianfilosofian luennoissaan Berliinin yliopistossa vuosina 1822–1831:

”Hallitsijoita, valtiomiehiä ja kansoja neuvotaan ottamaan oppia historian kokemuksista. Kokemus ja historia kuitenkin opettavat, että kansat ja hallitukset eivät ole koskaan oppineet mitään historiasta eivätkä toimineet siitä johdettavien opetusten mukaisesti.”²⁵

21. Päivi Setälä (1983) ’Antiikin historiankirjoitus’, kirjassa Päivi Setälä & Pekka Suvanto & Matti Viikari (toim.), *Historiankirjoituksen historia*, Helsinki: Gaudeamus, 16. Ciceron mielestä historia oli myös testis temporum (ajan silminnäkijä), lux veritas (totuuden valo), vita memoriae (muisti) ja nuntia vetustatis (menneisyyden sanansaattaja). Historian käytöstä Cicerolla ks. Marja-Leena Hänninen (2009) ’Yhteiseksi tehty menneisyys – kulttuurit ja historia Ciceron Verres-puheissa’, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, 294–300.

22. Livius (1994) *Rooman synty. Ab urbe condita*, suom. Marja Itkonen-Kaila, Helsinki: WSOY, 25–27.

23. Lain. Veikko Litzen (1983) ’Keskiajan historiankirjoitus läntisessä Euroopassa’, Setälä & Suvanto & Viikari (1983) 27.

24. ”Die Geschichte sind ein Spiegel der Tugend und Laster, darinnen man durch fremde Erfahrung lernen kann, was zu tun oder zu lassen sei.” *Jablonskis Allgemeine Lexikon der Künste und Wissenschaften* (1748), lainaus Reinhart Koselleck (1979) ’Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegten Geschichte’, teoksessa Koselleck (1979) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 50. Merkillepantavaa näkemyksessä on se, että ”die Geschichte” on monikkomuodossa, mikä onkin näkemykselle luonteenomaista: historiallinen tieto saattoi olla esimerkillistä juuri siksi, että se oli esimerkkien varanto, josta voitiin ammentaa päteviä ratkaisuja pulmatilanteisiin.

25. ”Man verweist Regenten, Staatsmänner, Völker vornehmlich an die Belehrung durch die Erfahrung der Geschichte. Was die Erfahrung aber und die Geschichte lehren, ist dieses, dass Völker und Regierungen niemals etwas aus der Geschichte gelernt und nach Lehren, die aus derselben zu ziehen gewesen wären, gehandelt haben.”

Vaikka Hegel hieman lioitteli ja kärjisti, hän oli oikeassa sikäli, että historia ei voinut enää 1800-luvun alussa olla hyvän elämän opettaja totutulla tavalla. Koska olosuhteet eivät enää olleet olosuhteiden kiihtyneen muutoksen takia samanlaisia, historiallisten toimijoiden kohtaamat ongelmat ja niiden ratkaisuyritykset tulivat ainutkertaisiksi tai ainakin aikaisempaa ainutkertaisemmiksi. Tätä voi pitää keskeisenä historian opetuksena.

Eikö historiasta siis voi enää oppia? Katsotaan hieman tarkemmin, millä perusteella Hegel kiisti historiasta oppimisen mahdollisuuden. Väli­littömästi edellisen sitaatin jälkeen hän jatkaa:

”Jokaisen ajan olosuhteet ovat niin omalaatuisia ja yksilöllisiä, että ratkaisut on tehtävä näissä olosuh­teissa ja ainoastaan niiden itsensä nojalla.”²⁶

Historia erona ja prosessina voi toimia vaihtoeh­tojen puntaroinnin tukena, jos sekä opetuksen lähde­ttä että käyttökohdetta maltetaan eritellä huolellisesti, sekä eroja että yhtäläisyyksiä noteerata ja punniten. Poliitikoilla on joskus tapana perustella toimintaansa (tai useimmiten toimiensa vaihtoehdottomuutta) menneiden virheiden karttamisella. München-analogia on yksi käytetyimpiä. Britannian ja Ranskan pääministerit Chamberlain ja Daladier sekä Italian johtaja Mussolini antoivat Hitlerille syksyllä 1938 luvan miehittää Tšekkoslovakian sudeettisaksalaiset alueet, mistä näytti vuotta myöhemmin seuraneen toinen maailmansota. München-analogiaa on käytetty mm. USA:n Korean ja Vietnamin poliitikkassa: jos diktatureja ei ryhdytä päättäväisesti vastustamaan eli jos aggressiota ei pysäytetä, käy lopulta väistämättä samalla tavalla kuin 1930-luvulla, kriisi eskaloituu lopulta laajamittaiseksi sodaksi. Ainutkertaisen ilmiön (Hitlerin saama lupa miehittää ensin Itävalta, sitten osa Tšekkoslovakiaa) piirteet yleistettiin: tässä taas diktaattori käyttäytyy aggressiivisesti; jotta tällä kertaa ei kävisi huonosti, pysäytetään hänet alkuunsa (kuten Nasser vuonna 1956) tai syöstään

hänet vallasta (samoin kuin esimerkiksi Saddam Hussein vuonna 2003). Tällainen päättely tai argumentaatio edellyttää, että joku nimetään *hitleriksi* ja että tilanne oletetaan samanlaiseksi.²⁷

Marraskuussa 2002, nelisen kuukautta ennen Irakin sodan syttymistä, Britannian pääministeri Tony Blair tapasi yhden ainoan kerran brittiläisiä asiantuntijoita. He varoittivat luulemasta, että USA:n johtama liittoutuma olisi tervetullut maahan. Saddam Husseinin kolmekymmenvuotisen diktatuurin aikana maan kansalaisyhteiskunta oli lamassa, koalition liittolaisia olisi lähes mahdotonta löytää. Blair sivuutti näkemykset ja kiinnitti huomion Saddam Husseinin: ”But the man’s uniquely evil, isn’t he?”²⁸ Miehittäjät vähätelivät Irakin vakauttamisen ongelmallisuutta rinnastamalla tilanteen USA:n valvonnassa hyvin sujuneeseen Japanin uudisrakennukseen vuodesta 1945 alkaen. Tarkempi vertailu olisi ollut opettavaista, sillä yhtäläisyyksien ohella olisi paljastunut merkittäviä eroja. Japani legitimoimiehityksen ehdottomalla antautumisellaan, jonka myös naapurivallat hyväksyivät mielellään. Vallasta syrjäytetty Japanin keisari tuki uuden hallituksen politiikkaa. Ja vielä kun Japanissa ei ollut raaka-aineita, amerikkalaisten toiminta näytti pyyteettömältä avulta eikä öljytoimistusten turvaamiselta.²⁹ Hyödyntämättä jäi myös Britannian oma kokemus Irakin formaalisena ja informaalisena miehittäjänä ja öljyvarojen haltijana vuosina 1914–1958. Maata oli vaikea hallita aseina ja sunni-vähemmistöön tukeutumalla.³⁰

G. W. F. Hegel (1980) [1840] *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Mit einer Einführung von Theodor Litt*. Stuttgart: Philipp Reclam jun, 45.

26. ”Jede Zeit hat so eigentümliche Umstände, ist ein so individueller Zustand, dass in ihm aus ihm selbst entschieden werden muss und allein entschieden werden kann.” Hegel (1980) 45.

27. Tosh (2008) 64–67.

28. MacMillan (2009) 145.

29. Tosh (2008) 67–68.

30. Tosh (2008) 1–3.

Historiallisten analogioiden anti ei perustu menneen ja nykyisen tilanteen samanlaisuuteen vaan sekä yhtäläisyyksien että erojen erittelyyn. Historiallinen tieto jää hyödyntämättä, jos samanlaisilta näyttävät tilanteet rinnastetaan, jopa samaistetaan, jos ei vaivauduta vertailemaan tilanteita. Margaret MacMillan painottaa, että meidän pitää aina suhtautua kriittisesti historiallisilla analogioilla perusteltuihin päätöksiin. Historiaa saa ja pitääkin käyttää, siitä voi nauttia, mutta sitä on aina ”käsiteltävä varovasti”.³¹

Historia opettaa vakuuttavasti, että asiat on mahdollista käsittää eri tavoin. Samalla se opettaa meitä kohentamaan peri-inhimillistä kykyämme asettua toisen asemaan. Saatamme oppia paremmin ymmärtämään toisinajattelua. Toisinajattelun käsittämisen myötä kykenemme puolestaan ymmärtämään paremmin omaa ajatteluamme:

”Meille paljastuvien uskomusten luonteen outous muodostaa niiden ’relevanssin’. Vaihtoehtoisia mahdollisuuksia pohtimalla varustamme itsemme yhdellä parhaista keinoista estää nykyisten moraalisten ja poliittisten teorioiden liian helppo rappeutumisen epäkriittisesti hyväksytyiksi ideologioiksi. Kun samalla saavutamme laajentuneen käsityksen siitä, mikä on mahdollista, voimme sen valossa uusin keinoin tarkastella kriittisesti omia uskomuksiamme.”³²

Hegelin keskeinen historiallinen opetus oli, että historiasta ei ole opittu. Mutta tästä virheestä voidaan ottaa opiksi. Virhe oli siinä, ettei tajuttu jokaisen ”ajan” olevan omalaatuinen, että jokaisena ”aikana” ihmisten pitää keksiä omat ratkaisunsa omalaatuisiin ongelmiinsa. Esimerkiksi antiikki ei ollut Hegelille esikuvallinen siksi, että sieltä löytyisi runsain varanto käyttökelpoisia elämänohjeita 1800-luvun ihmisille vaan vain yhtenä esimerkillisenä, omaa omalaatuisuuttaan eli yksilöllisyyttään toteuttavana aikakauteina – esimerkillisenä siksi, että se soi myös omal-

le ajalle sekä oikeuden että velvollisuuden omin-takeiseen luovaan toimintaan, Jacob Burckhardtin sanoin:

”Emme pyri kokemuksen nojalla niinkään toimimaan viisaasti (jonakin toisena kertana) vaan viisastumaan (pysyvästi).”³³

Burckhardt velvoitti historiallisen tiedon hyödyntäjää käyttämään omaa järkeään. Historia ei tarjoa toimintareseptejä (ei tee viisaaksi toista kertaa varten) vaan tarjoaa mahdollisuuden kartuttaa elämänviisautta, arkisemmin sanoen tilanteen tajua.

Historiasta oppiminen on edelleen mahdollista, mutta se vaatii historiallisen ajattelun taidon tunnollista ylläpitoa, joko historiallisia tutkimuksia lukemalla tai – mikä on vielä tehokkaampaa ja antoisampaa – historiaa tutkimalta. Samalla vastuu historiallisen ajattelun ohjaaman toiminnan seurauksista siirtyy ajattelijalle itselleen. Quentin Skinnerin näkemys filosofian historian annista on vaarinton arvoinen, kaikkiin historioihin muutettavat muutetaan soveltuva:

”Meidän ei pidä hakea filosofian historiasta suoraan sovellettavia ’opetuksia’; sen sijaan meidän kannattaisi opetella ajattelemaan itse, omaksi parhaaksemme.”³⁴

31. MacMillan (2009) 169–170.

32. Quentin Skinnerin haastattelu (2002), haastattelijoina Petri Koikkalainen ja Sami Syrjämäki, *niin & näin* 31, 20. Ks. myös Skinner (2002) *Visions of Politics*. Vol.1: *Regarding Method*, Cambridge: Cambridge University Press, 126, ks. myös 6–7, 26, 50, 54–55, 87–89.

33. ”Wir wollen durch Erfahrung nicht so wohl klug (für ein andermal) als weise (für immer) werden.” Jacob Burckhardt [1990/1868] *Über das Studium der Geschichte*, Hardtwig (1990) 126.

34. ”Rather than looking for directly applicable ’lessons’ in the history of philosophy, we shall do better to learn to do our own thinking for ourselves.” Skinner (2002) 88.

Ihminen on siitä erikoinen eläin, että se kykenee ajattelemaan ja tekemään toisin kuin on opetettu ja opittu, esimerkiksi tekemään historiaa sitä toistamatta. Tämänkin opettaa historia.

Jos tulkitsin edellä Hegeliä oikein, voimme Hegelin hengessä päätyä käsitykseen, että meidän on tultava toimeen ”ohne Hegel, ohne Regel”.³⁵ Jos pidämme mielessä, että historiaa tutkiessamme ja historiallista tietoa hyödyntäessämme ”järki ei saa uinua”³⁶, jos opimme luottamaan omaan järjenkäyttöömme, olemme oppineet käyttämään historiallista tietoa historioitsijan ammattitaidon edellyttämällä tavalla: olemme saaneet historiallisen tiedon vastamaan meitä askarruttaviin kysymyksiin, muuntaneet historiallisen tiedon itseymmärryksen *lähteeksi*.

Usein käy niin, että historialliset toimijat saattoivat ajatella ja toimia käsittämättömällä tavalla. Käsittämättömyys ei ole heidän vikansa vaan historioitsijan ymmärryksen puutetta: historioitsijalle ovat vain paljastuneet hänen käsityskykynsä rajat.³⁷ Rajat voivat olla väliaikaisia, niiden siirtyminen riippuu siitä, miten tunnollisesti historioitsija jaksaa järjenkäyttöään kohentaa. Historiallista tietoa luodessaan historioitsija joutuu luotaamaan ajattelukykyjensä rajoja ja pääsee näin perin pohjin tutustumaan omaan mieleensä. Hänelle selviää, kykeneekö hän kuvittelemaan asioiden mahdollisia yhteyksiä niiden todellisten tai todennäköisten yhteyksien selvillemme saamiseksi, löytyykö häneltä tarpeeksi kärsivällisyyttä, jota aineiston hankkiminen ja sen muuntaminen tulkintaa tukevaksi evidenssiksi edellyttää, rohkeneeko hän luopua perusteettomasta varmuudesta ja tyytyä perusteltuun epävarmuuteen ja osaako hän kirjoittaa niin selkeästi, että ymmärtää omaa tekstiään.

Silloin tällöin on kysytty, ovatko historiantutkimus ja -kirjoitus tiedettä vai taidetta. Kysymykseen voidaan vastata vain myöntävästi. Evidenssistä käyvät historioitsijoiden saamat Nobel-palkinnot: Theodor Mommsen 1902 (kirjallisuus) ja Robert W. Fogel 1993 (taloustiede).

Historiallinen ajattelu kansalaistaitona

Historia on merkittävää eri tavoin, varsinkin nykyisin. Ihmiset arvioivat ja merkityksellistävät omia kokemuksiaan omilla tavoillaan. Heidän kokemuksensa (tarkemmin sanoen niiden tulkinta) määrittää heidän käsityksiään nykyisyydestään ja tulevaisuudestaan, ja sen myötä heidän toimintaansa – ratkaisujaan –, jotka sitten osaltaan määrittävät heidän tulevaisuuttaan. Kansalaiset pitävät erilaisia asioita muistamisen arvoisina, ja kansalaisyhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä heillä on siihen täysi oikeus. Erilaisien historioiden sietäminen, jopa suvaitseminen on kansalaisyhteiskunnan olemassaolon ja toimivuuden edellytys.

John Tosh tähdentää historiallisen tiedon arvoa keskeisenä kansalaistaidon resurssina. Historiallinen ajattelu (tai ”thinking with history”) hyödyntää historiallista perspektiiviä – sekä historiaa prosessina että historiaa erona – nykyisyyden problematiikan jäsentämisen ja ratkomisen apuna:

”Historiallinen perspektiivi kohentaa kansalaisen taitoa arvioida asiantuntevasti ajankohtaisia kysymyksiä, hänen kykyään osallistua julkiseen keskusteluun ja käyttää äänioikeuttaan harkitusti – lyhyesti sanottuna kykyä toimia kansakunnan aktiivisena jäsenenä.”³⁸

Historiallista perspektiiviä on varottava kaventamasta nykyisyyden problematiikkaa typistämällä. Beverley Southgaten monin tavoin inspi-

35. Alexander Demandt (1986) *Ungeschehene Geschichte. Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (2. verbesserte Auflage) 136.

36. Hegel (1980) 51.

37. Collingwood (1973) 218.

38. ”Historical perspective enhances the citizen’s capacity to make informed judgements about the issues of the day, to participate in public discourse, and to make intelligent use of vote – in short, to exercise his or her active membership of the body politic.” Tosh (2008) 120–121.

roivaa historiallisen tiedon merkitystä ja hyötyä käsittelevän teoksen antia niukentaa hänen ymmärryksensä ”postmodernista” perspektiivistä. Southgaten väittää, että ”postmodernissa tilanteessa” meitä askarruttaa epävarmuus ja päättämättömyys, että elämäämme jäytää ”tietoisuus menetyksestä ja puutteesta” (*a self-awareness about loss and lack*). Tähän ongelmaan vanhat vastaukset (uskonto, nationalismi ja edistys) eivät tunnu tepsivän. Herää kysymys, millä tavalla historia voisi auttaa tässä tilanteessa, tehdä elämästämme mielekkäämpää, toimia ”terapiana”. Toivottamalta tuntuvassa tilanteessa toivoa herättäisi näkemys, että asiat voidaan nähdä eri tavoin, että on olemassa vaihtoehtoja, että valinnat ovat mahdollisia.³⁹ Southgaten historiankirjoitukselle asettama tehtävä on sikäli rajoittunut, että siinä syvennyttäisiin etsimään ainoastaan toiveikasta vastausta ”menetyksen ja puutteen” kokemiseen. Parempi olisi antaa kansalaisten itse valita tärkeät kysymyksensä, sillä kansalaisyhteiskunnassa kansalaiset nyt vain sattuvat pitämään eri asioita tärkeinä ja merkityksellisinä, minkä vuoksi heitä askarruttavat mitä erilaisimmat kysymyksetkin.

Historian ja yhteiskuntaopin tunnukset ovat kansalaistaidon opetuksen ja oppimisen hetkiä. Jan Löffström on tutkinut suomalaisten lukiolaisten käsityksiä historiallisten hyvitysten mahdollisuuksista osana heidän historiatietoisuuttaan. Lukiolaisten mielestä on tärkeää oppia menneistä virheistä, jotta vältettäisiin tekemästä niitä uudestaan. Lukiolaiset siis olettivat, että historiasta voi edelleen oppia. Lisäksi he ajattelivat, että historia auttaa ymmärtämään nykytilannetta. Historia prosessina oli heille siten tärkeä nykyisyyden ymmärtämisen väline. Samalla he kuitenkin katsoivat, että ”menneisyyden ja nykyisyyden välillä on katkos ja tuon katkoksen vuoksi on vaikeaa tai jopa mahdotonta puhua historiallisesta vastuusta tai moraalisten veloitteiden periytymisestä”. Löffström kysyykin, ”miten historia voi ylipäättään selittää nykytilannetta, jos on olemassa moinen katkos ja miten nykyti-

lanteen selittäminen voisi olla tyystin vailla moraalisia elementtejä”.⁴⁰ Lukiolaiset näkivät menneisyyden ja nykyisyyden eron pääosin siinä mielessä, että vääryyksien tekijöiden ja uhrien jälkeläisillä ei ollut moraalista velvoitetta tai oikeutta hyvityksiin. Toisaalta haastatteluissa tuli esiin myös tulkinta, että demokraattisen valtion kansalaisten pitäisi, kansalaisten jaetun vastuun nojalla, hyväksyä myös ylisukupolvinen moraalinen vastuu.⁴¹

Lukiolaisten historiallisessa ajattelussa nykyisyyden ja menneisyyden eroa ei osattu kyllin selkeästi nähdä mahdollisuutena, että juuri tuosta erosta voitaisiin konstruoida nykyisyyden ymmärtämisen väline. Siksi kouluopetuksessa voisi nykyistä enemmän opettaa ja opiskella sitä, miten sekä historia prosessina että historia erona voisi toimia nykyisyyden ymmärtämisen välineenä, nykyisyydessä piilevien vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien näkyviin saattajana.

Nykyisyyden ja menneisyyden yhteys

Marc Bloch (1886–1944) aloittaa kirjansa *Historian puolustus* poikansa lapsellisella eli merkittävällä kysymyksellä: ”Isä, selitä minulle, mihin historiaa tarvitaan!”⁴² Kirja on Blochin vastaus tuohon kysymykseen, jonka hän tarkentaa kirjansa tehtäväksi: hän lupaa selvittää, ”miten ja miksi historioitsija harjoittaa ammattiaan”.⁴³ Historiantutkimus on intellektuaalisesti vaativaa työtä: historioitsija joutuu työssään koko ajan koettelemaan ajattelukykynsä rajoja. Miksi siis ryhtyä moiseen puuhaan, mikä ”oikeuttaa älyllisen ponnistelun olemassaolon?”⁴⁴ Bloch an-

39. Beverley Southgate (2005) *What is History For?* London and New York: Routledge, 84–105 ja 115–126.

40. Jan Löffström (2010) ”Kuinka kauas vääryyksien varjot ulottuvat. Lukiolaisnuorten ajatuksia historiallisten hyvitysten mahdollisuudesta”, *HAiK* 4/2010, 478.

41. Löffström (2010) 470–472.

42. Marc Bloch (2003) *Historian puolustus*. Helsinki: Artemiz edizioni, 59.

43. Bloch (2003) 65.

44. Bloch (2003) 63.

taa ymmärtää, että historiallisten kysymysten asianmukainen ratkaisu tuottaa älyllistä mielihyvää. Sen määrä taas riippuu siitä, miten hyvin älyllisistä koettelemuksista on selvitty. Näin vaativilla ponnistuksilla täytyy kuitenkin olla joku muukin tarkoitus kuin älyllinen mielihyvä.

Bloch korosti Ranken ja Renvallin tavoin sitä, että menneisyyden ja nykyisyyden ymmärtäminen edellyttävät toisiaan. Annalistien ohjelman ytimen – *la solidarité du passé et du présent* – Bloch täsmentää seuraavasti: ”Aikakausien välinen solidaarisuus toimii siinä määrin kuin niiden välinen ymmärrys on aidosti vastavuoroista. Kykenemättömyys ymmärtää nykyhetkeä joutuu väijäämättä siitä, ettei menneisyyttä tunnetta. Mutta yritys ymmärtää mennyttä aikaa on ehkä aivan yhtä turhaa, jos ei tiedä mitään nykyisyydestä.” Toteamustaan Bloch havainnollistaa kertomalla taloushistorioitsija Henri Pirenne (1862–1935) kanssa Tukholmaan tekemästään matkasta. Pirenne ehdotti, että kaupungin nähtävyyksistä piti ensiksi tutustua uuteen kaupungintaloon. Ehdotustaan hän perusteli sillä, että hän oli historioitsija eikä antiikkikauppias. Tästä Bloch johti yleisohjeen historioitsijoille: ”Kyky tarttua elävään on itse asiassa historioitsijan paras ominaisuus”, ja tätä taitoa piti harjoittaa ja kehittää jatkuvasti olemalla ”jatkuvasti yhteydessä tähän päivään”.⁴⁵ Historioitsijan on katsottava ympärilleen, muuten hän joutuu luopu-

maan historioitsijan tittelistä ja jäämään antiikkiesineiden keräilijäksi. Nykyaika on siis sekä kohde että väline. Historiantutkimus on tiede, ”jonka täytyy koko ajan yhdistää kuolleiden tutkiminen elävien tutkimiseen”,⁴⁶ Fernand Braudelin (1902–1985) sanoin: ”Historioitsijalle menneen käsittäminen ja nykyisyyden ymmärtäminen on sama asia”.⁴⁷ Historioitsijan tunnistaa parhaiten aikalaistensa joukosta siitä, että hän on erityisen kiinnostunut nykyisyydestä.

Historiantutkimus on nykyisyyden tutkimuksen omalaatuinen tapa, oman kulttuurin pelkistämisen ja tulkinnan väline.⁴⁸ Historian merkitys näyttää tavalla tai toisella kiertyvän nykyisyyden käsittämiseen. Se taas näyttää suuntautuvan nykyisyydessä selviytymiseen, johon puolestaan kuuluu vaihtoehtojen miettiminen, niiden toteuttamisen (tai toteutumisen) seurausten puntarointi, tulevaisuuden arvuuttelu. Nykyisyyden, ”oman ajan”, omalaatuisuuden tuntemus auttaa ymmärtämään sitä ja siinä eläviä ihmisiä.

45. Bloch (2003) 90–91.

46. Bloch (2003) 92.

47. Fernand Braudel (1990) *Sozialgeschichte des 15. und 18. Jahrhunderts: Der Handel*. München: Kindler, 247.

48. Tätä ovat tähdentäneet myös Pertti Haapala (1989) *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 12–13 ja Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 246.